

ערב יום הכיפורים תשפ"ב
 "י"ג מידות של רחמים"
 "ה' ה' א-ל רחום וחנון"

רש"י שמות (פרשת כי תשא) פרק לב פסוק א

כי בשש משה -.....כי כשעלה משה להר אמר להם לסוף ארבעים יום אני בא בתוך שש שעות. כסבורים הם, שאותו יום שעלה מן המנין הוא, והוא אמר להם שלימים, ארבעים יום ולילו עמו, ויום עלייתו אין לילו עמו, שהרי בשבעה בסיון עלה, נמצא יום ארבעים בשבעה עשר בתמוז. בששה עשר בא השטן וערבב את העולם והראה דמות חשך ואפילה וערבוביא לומר ודאי מת משה, לכך בא ערבוביא לעולם. אמר להם מת משה, שכבר באופ שש שעות ולא בא וכו', כדאיתא במסכת שבת (דף פט). ואי אפשר לומר שלא טעו אלא ביום המעונן בין קודם חצות בין לאחר חצות, שהרי לא ירד משה עד יום המחרת, שנאמר וישכימו ממחרת ויעלו עולות:

רש"י שמות (פרשת כי תשא) פרק לג פסוק יא

שהרי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובשמונה עשר שרף את העגל ודן את החוטאים, ובתשעה עשר עלה, שנאמר (שמות לב ל) ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם וגו', עשה שם ארבעים יום ובקש רחמים, שנאמר (דברים ט יח) ואתנפל לפני ה' וגו', ובראש חדש אלול נאמר לו (שמות לד ב) ועלית בבקר אל הר סיני, לקבל לוחות האחרונות, ועשה שם ארבעים יום, שנאמר בהם (דברים י י) ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים וגו', מה הראשונים ברצון אף האחרונים ברצון, אמור מעתה אמצעייהם היו בכעס. בעשרה בתשרי נתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל בשמחה ובלב שלם, ואמר לו למשה סלחתי כדברך, ומסר לו לוחות אחרונות. וירד והתחיל לצוותם על מלאכת המשכן ועשאוהו עד אחד בניסן, ומשהוקם לא נדבר עמו עוד אלא מאהל מועד:

רש"י שמות (פרשת כי תשא) פרק לג פסוק יט

(יט) ויאמר אני אעביר וגו' - הגיעה שעה, שתראה בכבודי מה שארשה אותך לראות, לפי שאני רוצה וצריך ללמדך סדר תפלה, שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל, ט הזכרת לי זכות אבות, כסבור אתה, שאם תמה זכות אבות אין עוד תקוה, אני אעביר כל מדת טובי לפניך על הצור, ואתה צפון במערה:

וקראתי בשם ה' לפניך - ללמדך סדר בקשת רחמים אף אם תכלה זכות אבות, וכסדר זה שאתה רואה אותי מעוטף וקורא י"ג מדות הוי מלמד את ישראל לעשות כן, ועל ידי שיזכירו לפני רחום וחנון יהיו נענין כי רחמי לא כלים:

וחנתי את אשר אחן - אותן פעמים שארצהכ לחון:

ורחמתי - עת שאחפוץ לרחם. עד כאן לא הבטיחו אלא עתים אענה עתים לא אענה, אבל בשעת מעשה אמר לו (שמות לד י) הנה אנכי כורת ברית, הבטיחו שאינן חוזרות ריקם:

הרב יונתן גרוסמן

....'וירד ה' בענן ויטיב עמו שם ויקרא בשם ה'. ויעבר ה' על פניו ויקרא: ה' ה' אל רחום וחנון ארץ אפים ורב חסד ואמת. נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה, פקד

עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים. וימהר משה ויקד ארצה וישתחו" (ל"ד, ה-ח).

זכו מידות אלו להיקרא י"ג מידות רחמים, ואמנם כל המידות הנזכרות כאן קשורות למחילתו של ה' ולרוב חסדו... הכתוב עצמו מכנה מידות אלו, או ליתר דיוק את המאורע בכללותו כברית- "הנה אנכי כרת ברית, נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים".....

במבט קרוב בלשונות הכתובים ובתוכנן, אנו מגלים כי דגם הברית שנכרת כעת בין משה וה', חוזר בצורה כללית על ברית בין הבתרים שכרת ה' עם אברהם (בראשית ט"ו):

1. ברית בין הבתרים פותחת בשאלת אברהם: "במה אדע כי אירשנה" (ט"ו, ח) וכך גם מעמד הצור בו אנו עוסקים פותח בשאלה דומה של משה: "במה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך" (ל"ג, טז).

2. שתי בריתות אלו הן הבריתות היחידות בהן עובר ה' לפני האדם עמו הוא כורת את הברית, אך כמוכן דבר מה מפריע לכורת הברית לראות את ה'. בברית בין הבתרים: "ויהי השמש באה ועלטה היה והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה". ה' עובר בין הגזרים, מול אברהם, בצורה של תנור עשן ולפיד אש, וככל הנראה תפקיד "העלטה" למנוע מפגש ישיר בין אברהם וה' צורת התגלות ה' המורכבת מעשן ומאש ביחד, קשורה לדיונו בשעור לפרשת תצוה אודות מזבח הקטורת. גילוי ה', בדרך כלל באש, והכיסוי הנדרש, ענן או עשן וכד'. באופן דומה כורת ה' ברית עם משה: "והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי". גם כאן עובר ה' לפני משה, אך ישנו מסך המונע מפגש ישיר עם פני ה'.

3. סכום תוכן שתי הבריתות דומה עד מאד. שניהם מתמקדים בשיבת עם ישראל לארץ אבותיו. בברית בין הבתרים: "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת... את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבסי (ט"ו, יח-כא). בצורה דומה אנו קוראים גם אצלנו, בסיכום ברית י"ג מידות: "ויאמר: הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות... הנני גרש מפניך את האמרי והכנעני והחתי והפרזי והחוי והיבוסי" (ל"ד, י-יא).

4. במובן מסוים ישנו קשר נוסף בין שתי הבריתות, אך זהו קשר עקיף. בברית בין הבתרים דוחה ה' את שיבת זרע אברהם לארץ בארבעה דורות, מפני שעוון האמרי אינו "שלם": "ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמרי עד הנה". רעיון זה של דחיית עונש בארבעה דורות נזכר באופן מפורש כחלק ממידות ה' במעמד הצור: "פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים, על שלשים ועל רבעים".

....אז לשם מה יש צורך בכריתת ברית כעת עם ה', ברית נוספת על פני הברית שכרת אתו כבר אברהם?.... ברית י"ג מידות נוגעת לשאלת הכניסה לארץ האבות, ועל דבר זה כבר נכרתה ברית!....מדוע מצב זה משתנה לפתע, וכורתים משה וה' ברית על הכניסה לארץ ועל זכות ישראל בה?

כפי שאמרנו בתחילה, הברית שאנו קוראים כעת מיוסדת על חטא העם בעגל, תגובת ה' ובקשת הסליחה של משה. מיד לאחר החטא הנורא אומר ה' למשה דברים קשים: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אתך לגוי גדול". אמירה קשה זו מאת ה' - לכלות את עם ישראל - הינה שינוי של ההנחות הבסיסיות שחשבנו שאנו נמצאים בהן. ה' כרת ברית עם אברהם שזרעו ישוב לארץ, והנה כעת עולה כהוא אמינא אפשרות לכילוי העם, ולפתיחת "עם חדש" שמשה יהיה אביו ומייסדו. כיצד זה זונח ה' את הברית שכרת עם אברהם? האם חלילה א-להינו מפר בריתות הוא?

התשובה היא ברורה ופשוטה: ברית הינה התחייבות זו צדדית. כל עוד צד אחד נאמן לברית הרי שגם הצד השני מחוייב לה, אך ברגע שצד אחד הפר את הברית, הרי שהצד השני משוחרר מתוכן ההתחייבות - הן משפטית והן מוסרית.

בקראנו את חטא העגל, הרי שמול עינינו אמנם יש ספור של הפרת ברית, אך לא על ידי ה' אלא על ידי ישראל. בבנייתם את העגל הם אומרים: "אלה א-להיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים". זוהי הפרת הברית הבוטה ביותר שמבקשת לערער את כל מערכת היחסים עם הצד השני בברית, עם ה'. בחטא העגל, העם הפסיק לקבל את א-להתו של ה' וביקש תחליף! ממילא, ברגע שהעם הפר את הברית ההסטורית שכרתו ה' ואברהם, ה' אינו מחוייב עוד לברית זו. כך ברובד המשפטי היבש, אך כך גם ברובד מוסרי-ערכי. אין ה' מעוניין בהמשך קיום העם, שהפר את התשתית הבסיסית ביותר לעצם קיומה של מערכת יחסים אתו. על רקע, מבקש מעמד י"ג מידות ליצור מחדש את ברית בין הבתרים ולהמשיכה למרות הפרתה הבוטה על ידי העם. ברית י"ג מידות מושתתת על מידות הרחמים של ה', ודבר זה נועד לתת בטחונות מיוחדים להמשך קיום העם, גם ברגעי נפילה עתידיים, אם יקרו, כדוגמת הנפילה בחטא העגל.

דגם הברית דומה לברית בין הבתרים באשר הוא מבקש לחדש אותו, להשלים אותו ולהמשיך אותו.

לאור זאת, נוכל להבין את תפילותיו השונות של משה לאחר שני החטאים הגדולים של דור המדבר: לאחר חטא העגל בו אנו עוסקים, ולאחר חטא המרגלים. הדיאלוג שהתרחש בין ה' למשה בשני מקרים אלו דומה עד מאד, חוץ מהבדל אחד משמעותי המזדקר לעין. לאחר חטא אנו שומעים על הדיאלוג הבא:

"ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא. ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול".

לאחר הצעת ה' שהוא יכלה את העם ויותר אך את משה לבדו, מתחנן משה מאת ה' שיעביר את רוע הגזירה, והסיבה הראשונה שהוא רותם לעזרתו היא חילול ה' בעיני מצרים:

"ויחל משה את פני ה' א-להיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה. למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרג אתם בהרים ולכלתם מה שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך". מעל פני האדמה שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך."

מעבר לטענה זו, מזכיר משה גם את זכות אבות האומה ואת השבועה שהוא נשבע להם:

"זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך ותדבר אלהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעלם".

בעקבות תפילת משה, חוזר בו ה' וסולח לעמו. זו שיח זה חוזר כמעט בכל פרטיו לאחר חטא המרגלים, אך בשינוי פרט אחד. בתחילה מציע ה' לכלות את כל העם ולהותיר את משה:

"ויאמר ה' אל משה: עד אנה ינאצני העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי בכל האתות אשר עשיתי בקרבן. אכנו בדבר ואורשנו ואעשה אתך לגוי גדול ועצום ממנו" (במדבר י"ד, יא-יב).

גם כאן נחליץ משה להגנת העם והוא מבקש מה' שיסלח וימחל. שוב, טענתו הראשונה של משה היא חילול ה' שעלול להגרם אצל מצרים ושאר הגויים:

"ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבן. ואמרו אל יושב הארץ הזאת שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה' ועננך עמד עליהם ובעמד ענן אתה הלך לפניהם יומם ובעמוד אש לילה. והמתה את העם הזה כאיש אחד

ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר: מבילתי יכלת ה' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר".

כעת מגיעה ההפתעה. בתפילה הקודמת הזכיר משה את זכות אבות האומה, והנה כעת מעלה משה טענה אחרת:

"ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת לאמר: ה' ארך אפים ורב חסד נשא עון ופשע ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים. סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה".

בעקבות טענה זו, סולח ה' לעם (אמנם רק מחילה חלקית, כפי שגם היה בחטא העגל): "ויאמר ה' סלחתי כדברך".

כבר במבט ראשון בולט שמשה מזכיר את מידותיו של ה' כפי שנגלו לו ב"ג מידות, כלומר בחטא המרגלים משתמש משה בברית שהוא כרת עם ה' לאחר חטא העגל!

ניתן להבין את הפער שבין שתי תפילות משה לאור דברינו. מיד לאחר חטא העגל (לפני כריתת ברית י"ג מידות), נשען משה על הברית שכרת ה' עם אברהם והשבועה שנשבע לו, אך בחטא המרגלים (לאחר מעמד י"ג מידות), נשען משה על הברית האחרונה שנכרתה, שנתנה תוקף מחודש לברית הקודמת, שאיבדה את תוקפה ומשמעותה בשל חטא העגל.

הרב עמיטל זצ"ל

ויעבר ה' על פניו ויקרא" - אמר רבי יוחנן: אלמלי מקרא כתוב אי-אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה לו למשה סדר תפילה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין - יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. "ה' ה'" - אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. "אל רחום וחנון" - אמר רב יהודה: ברית כרותה לי"ג מידות שאינן חוזרות ריקם, שנאמר: "הנה אנכי כורת ברית". "ר"ה י"ז, ע"ב) כתוב "ויעבור" - משמע שהקב"ה לא הסתפק באמירה בלבד. היו מספר דברים שנתקשה בהם משה והקב"ה הראהו והורהו דרך להבינם. בין הדברים שנתקשה בהם משה היתה אותה בשורה שנאמרה כאן: "נתעטף הקב"ה כשליח ציבור, אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה". מה ענינה של עטיפת שליח ציבור? עטיפה זו מסתרת את אישיותו של שליח-הציבור, מצניעה אותו. כל אדם יכול להתפלל כשראשו גלוי, שליח ציבור - חייב להתעטף! רק כך יכול הוא לשמש כשליח הציבור.

יש לעיתים עטיפה המשתקת את התפילה. עטיפה שהיא בבחינת "בוא בצור והטמן בעפר מפני פחד ה' ומהדר גאון" ("שעיה ב, י). (אדם המסתתר במחילות צורים, עומד לפני הקב"ה כולו חסר-אונים. אבל יש עטיפה של שליח ציבור המסתיר את כל אישיותו, מנמיך את קומתו, ויחד עם זה חי כולו בתחושת שליחות ואחריות כלפי הציבור - ואז הוא אומר את י"ג מידות הרחמים.

מתבונן הוא היאך הקב"ה מנהיג את עולמו, איך אדם מישראל חייב להיראות. כל אדם מישראל חייב להיות מנהיג, כל אחד חייב להיות אחראי כלפי הציבור כולו. על מנת להתבונן במידותיו של הקב"ה מספיק להתבונן במידה הראשונה, שהמקובלים הקבילו לה את הפסוק "מי א-ל כמוך" ("מירכ"ז, יח), (כפי שמסביר רבי משה קורדובירו:

"מי א-ל כמוך" - מורה על היות הקב"ה מלך נעלב סובל עלבון אשר לא יכילנו הרעיון. הרי, בלי ספק, אין דבר נסתר מהשגתו, ואין רגע שהאדם אינו גיזון מן הכח המתקיים ומשפיע עליו, הרי תמצא שמעולם לא חטא אדם נגדו שלא יהא באותו הרגע ממש שופע שפע קיומו ותנועת אבריו. ועם היות אדם חוטא בכח ההוא לא מנעו ממנו כלל אלא סובל הקב"ה עלבון כזה להיות משפיע בו כח תנועת אבריו ואדם מוציא אותו כוח אותו רגע בחטא ומכעיס והקב"ה סובל. ולא תאמר שאיננו יכול למנוע ממנו הטוב ההוא חס ושלום שהרי בכוחו ברגע,

כמימריה, ליבש ידיו ורגליו כעין שעשה לירבעם, ועם כל זה שהכח בידו לחזור הכח הגשפול היה לו לומר: כיוון שאתה חוטא נגדי שהחטא בשלך ולא בשלי. לא מפני זה מנע טובו מאדם א-ל סובל עלבון, משפיע כח מטיב לאדם טובו הרי זה עלבון וסבלנות מה שלא ישוער. הרי זו מידה שצריך האדם להתנגד, רצוני (לומר) הסבלנות וכך היותו נעלב מדרגה כזו ועם כל זה לא יאסוף טובתו מן המקבל. (תומר דבורה)

כך אדם צריך לומר את י"ג המידות, להתבונן במידותיו של הקב"ה, ואת זה הוא יכול לעשות רק בשעה שעטף את עצמו כשליח-ציבור, כשאישיותו שלו, ה"אני" שלו - לא קיים, אלא כל-כולו כמו שליח-ציבור, אז הוא יכול להתבונן בי"ג מידות של הקב"ה, כיצד הוא מנהיג עולמו. ועל זה ברית כרותה שהקב"ה סולח לו.

כל המעביר על מידותיו מעבירין לו כל פשעיו

"מעשה בר' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה. ירד רבי עקיבא אחריו ואמר 'אבינו מלכנו, אין לנו מלך אלא אתה, אבינו מלכנו, למענך רחם עלינו' - וירדו גשמים. הווי מרגני רבנן. יצתה בת קול ואמרה: 'לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו'."

(בבלי תענית כה ע"א)

רבי אליעזר נהג להקפיד על עקרונותיו בכל מצב, ואילו רבי עקיבא היה מוכן לוותר ולהתפשר בשעת הצורך. הגמרא במסכת ראש השנה אומרת:

"כל המעביר על מדותיו, מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר 'נושא עון ועובר על פשע' (מיכה ז', יח) - למי נושא עון? למי שעובר על פשע."

(בבלי ראש השנה יז ע"א)

מסופר על חסיד אחד שנהג לתת לרבו חלק מרווחיו, וב"ה עסקיו פרחו ושגשגו. פעם אחת הגיע לבית רבו ולא מצאו, וכששאל היכן הוא, השיבו לו בני הבית כי הוא מבקר אצל רבו שלו, החוזה מלובלין. החסיד התפלא לשמוע שגם לרבו יש רב, וכאיש עסקים ערך במהירות את החשבון המתבקש: עד שאני נותן מכספי פדיון לתלמיד - אלך אצל הרב, החוזה מלובלין עצמו. ואכן, מאותו היום ואילך לא ביקר עוד אצל רבו, ובמקומו התחיל ללכת אל החוזה. והנה, אט אט החלו עסקיו להידרדר, עד שירד מנכסיו. החסיד המרושש בא נבוך אל החוזה מלובלין לשאול אותו כיצד זה הצליחו עסקיו אצל התלמיד ואילו אצל הרב כשלו, והלה השיב לו: "כל זמן שלא דקדקת למי אתה נותן את הכסף - גם בשמים לא בדקו אם מגיע לך; אך ברגע שהתחלת אתה לבדוק למי עדיף לתת את הכסף, החלו גם בשמים לבחון אם אין מי שראוי ממך להצלחה...".

לפעמים אנו נוטים לדקדק יתר על המידה אצל השני, להעיר לו על כל מה שלא בסדר ולשמור בקנאות על כל מה שמגיע לנו. המסר של הגמרא הוא שעלינו לוותר מדי פעם, ולא להגן על כל דבר קטן הנוגע לנו. ואם אנו לא נקפיד ונדקדק יותר מדי על חברינו, גם הקב"ה לא יקפיד יתר על המידה על חטאינו, ובע"ה יוציא משפטנו כאור לזכות.